

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 287

YIL XXV

MART 1987

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLERİN BASIN HAYATI (XIX. ASIR)

Doç. Dr. Mehmet SARAY

Türkiye hâricinde yaşayan Türkler'in basın hayatı hakkında bilgi vermeden önce, Türk basın tarihinden bâzı kısa notlar vermek istiyorum.

Avrupa'da çıkan ilk Türkçe gazete "Hürriyet" gazetesidir. Bu gazeteyi Ziyâ Paşa ile Namık Kemal Bey Londra'da çıkarmışlardır. 1868 senesinde Londra'da çıkarılan Hürriyet gazetesinin bir müddet sonra neşir hayatını Cenevre'de devam ettirdiğini ve bunun da bir buçuk sene kadar sürdüğünü görmekteyiz.

Türkiye'de çıkan ilk Türkçe gazete ise "Takvim-i Vekâyi" olmuştur. II. Mahmud zamanında 1831'de çıkarılan bu gazete resmî bir hüviyet taşıyordu. Yâni, devlet tarafından çıkarılıyordu.

1840'da ise ikinci gazetenin çıktığını görüyoruz. Bu "Cerîde-i Havâdis" idi. Bu hâdiseden 20 yıl sonra, yâni 1860'da Agâh Efendi ile Şinasî Efendi'nin çıkardıkları "Tercüman-ı Ahval" gazetesini görüyoruz. Fakat, Şinasî, iki sene sonra, yâni 1862'de, Agâh Efendi'den ayrılarak "Tasvir-i Efkâr" gazetesini tek başına çıkarır. Bunu ise Ahmet Mithat Efendi'nin 1885'de çıkardığı "Tercüman-ı Hakikat" gazetesini tâkip eder ve Türkiye'de gazetecilik yâni basın heyetini devamlı bir hâle girer.

Türk gazeteciliği hakkında bu kısa bilgiyi naklettikten sonra, şimdi Türkiye hududları dışında çıkan Türkçe gazeteler üzerinde durmak, bu arada, Balkanlarda çıkan Türkçe gazeteleri tanıtmak ve ondan sonra esas mevzuuma geçmek istiyorum. Bu, Rus idâresinde yaşayan Türkler'in çıkardıkları gazeteler olacaktır.

Balkanlarda ilk çıkan gazete, Tuna Vilâyeti'nin organı olarak faaliyet gösteren "Tuna" gazetesidir. 14 Mart 1865'de çıkan bu gazete Türkçe ve Bulgarca olarak neşriyât hayatını sürdürmüştür. Bunu, bilâhère Bulgaristan'da çıkan "İttifak", "Gayret", "Emniyet", "Muvâzene", "Rumeli", "Uhuvvet" ve "Ahâli" gazeteleri tâkip etmiştir.

Bulgaristan'daki bu basın hayatını, Türkler'in itimat ve muhabbetini kazanmak ümidiyle Romen hükûmetinin de desteği ile, 1 Eylül 1888'de

Romanya'da çıkan "Dobruca" gazetesinin tâkip ettiğini görüyoruz. Bu gazete, 10 Nisan 1894'e kadar devâm etmiştir. "Dobruca" gazetesinin kapanışından iki sene sonra, yâni 1896'da Şefik ve Ragıp Beyler'in yardımları ile, Dr. İbrahim Temo, "Hareket" gazetesini, 1898'de de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin orada yayın organı hâline gelen "Balkan" gazetesini çıkarmıştır. Bunları, 1898'de Bükreş'te İbn Mukbil Kemal Bey'in çıkardığı "Şark" gazetesi ile "Sarayı Millet" ve Köstence'de yeniden çıkarılan "Dobruca" gazeteleri tâkip etmiştir.

Bu arada, Mısır'da 1900'den itibaren Ahmet Saip Bey'in çıkardığı ve 10 seneyi aşkın neşriyat hayatı olan "Sancak", Sâmî Paşazâde Sezâi Bey'in 1902'de çıkardığı "Şûrâ-yı Ümmet" (ki yazıları 6 yıl Paris'te hazırlanıp Mısır'da basılmıştır), 1900'den itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin orada organı gibi faaliyet gösteren "Hak" gazetesi ile Fransa'da o yıllarda çıkan "Meşveret", "Terakkî", "Şûrâ-yı Osmânî" gazetelerini de zikretmeden geçemeyeceğim. Fakat, bunlar içinde, 1907'de neşriyat hayatına giren "Şûrâ-yı Osmânî" gazetesi azınlıklar meselesini ele alıp bölümlük yapıyor diye pek hoş karşılanmamıştır.

Bütün bu gazetelerin işlediği konular içinde en çok dikkati çekenlerin başında Rumeli'de yaşayan Türkler'e karşı yapılan haksızlıklar ile Sultan II. Abdulhamid'e karşı verilen hürriyet mücadelesinin geldiğini görüyoruz. Bundan sonra işlenen konuların başında İslâm birliği, Türk birliği ve İslâm âleminin batılı devletler tarafından sömürülmesi meselesi ve bunun önüne nasıl geçilebileceği hususları geliyordu.

Rus idâresinde yaşayan Türkler'in kültür ve basın hayatından bahsedince ilk akla gelen muhterem sima, şüphesiz gazeteci, muharrir ve mütefekkir Gaspıralı İsmail Bey'dir. Onun için, bu büyük insanın hayatı hakkında biraz bilgi vermek istiyorum. Zira, İsmail Bey, yalnız Rusya'da yaşayan Türkler arasında değil, aynı zamanda bütün Türk dünyasında müspet tesirleri olan bir gazeteci, fikir adamı ve eğitimci idi. Bugün, ölümünün üzerinden altmış iki yıl geçmesine rağmen, onun fikirlerinin doğruluğunu ve geçerliliğini koruyup devam ettirdiğini görüyoruz. Peki, kimdi bu adam? Nasıl ve nerede yetişmişti? Bu ve buna benzer soruların cevaplarını vermeye çalışacağım.

Gaspıralı İsmail Bey, 1851'de Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarındaki Avcıköy'de dünyaya gelmişti. Babası Mustafa Ağa, Gaspıra köyünden olduğu için İsmail Bey'e de Gaspıralı (Rusça Gaspırski) lâkabı verilmişti. İlk tahsilini Bahçesaray'da, orta tahsilini de Kırım'ın ikinci önemli şehri olan Akmescit'de bitiren Gaspıralı İsmail, Varonej şehrinde askerî bir

okula kaydedilmiş ise de, bir müddet sonra oradan alınarak, Moskova Askerî İdâdisi (lisesi)'ne yerleştirilmiştir.

O devirde Rusya, bilhassa Moskova, Pan-Slavizmin ve müfrit Rus milliyetçiliğinin en büyük merkezi hâline gelmişti. Hasseten Türk-İslâm düşmanlığına dayandırılan bu Slavcılık hareketi, ister sivil ister askerî olsun, bütün okullara hâkim olmuştu. Gaspıralı İsmail, Türkler hakkında haksız düşmanlıklarla dolu olan okulundaki Pan-Slavist propagandayı ve dersleri dinlemek mecburiyetinde kalmış, bu ise onu, Türk milletine daha çok bağlanmaya ve haklarını müdafaa etmeye sevk etmiştir. O günlerde, Girid'in haksız yere Osmanlı Devleti'nden koparılmasına kızan Gaspıralı İsmail, 1867 yazında, lise son sınıfta iken, Osmanlı ordusuna gönüllü yazılıp Girid'e gidip âsilere karşı çarpışmak maksadıyla Moskova'dan ayrılmak istemiş ise de, bu hareketine izin verilmemiştir. Bu olaydan sonra Moskova'daki okuluna dönmeyen İsmail, henüz 17 yaşında iken, 1867'de Kırım'daki en yüksek Türk okulu olan Zincirli Medresesi'nde Rusça öğretmenliğine başlamıştır. Bir sene sonra başka bir okula hoca olarak giden Gaspıralı İsmail, iki sene de orada vazife yapmıştır. Bu arada, Rusya'daki Garphlaşma hareketleri ile iktisâdî ve içtimâî gelişmeleri büyük bir merakla tâkip eden genç kahramanımız, bilhassa Müslüman Türkler'in bu gelişmelerden nasibini hiç alamadığını ve ihmâl edildiğini müşâhede etmiştir.

Bu arayışlar içinde Gaspıralı, 1871'de yeniden Türkiye'ye gitmeyi ve orduda subay olmayı istemiş ise de, yarıda kalan tahsili yüzünden bunu gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine, hem tahsilini tamamlamak ve hem de Batı'yı daha yakından tedkik etmek ümidiyle 1872'de Paris'e müteveccihen Bahçesaray'dan ayrılmıştır. 1874 sonlarına kadar Paris'te kalan İsmail Bey, vaktini yalnız Fransızca öğrenmekle geçirmemiş, aynı zamanda Batı medeniyetinin kuvvetli ve zayıf taraflarını incelemek fırsatını da bulmuştur. Bu tedkiklerinin sonucunu daha sonra İstanbul'da neşrettiği "Avrupa Medeniyetine bir Nazar-ı Muvazene" adlı risâlesinde tartışarak Avrupa medeniyetinden ne gibi dersler alınabileceğini göstermeğe çalışmıştır.

İstanbul'da mütercimlik yapan amcasının yanında birbuçuk sene kadar kalan İsmail Bey, Osmanlı Türkiyesi'nde gerçekleştirilen yenilikleri ve bunun aksayan yönlerini de tedkik etme imkânı bulmuştur. Fransa ve Türkiye'de edindiği bilgi ve tecrübelerle Kırım'a dönen İsmail Bey, halkının kurtuluşu için neler gerektiğini düşünmeye başlamıştır. "... Her zümrinin güzel ve yanlış taraflarını görüp öğrenmiş, millî zaafın neden ibâret

ve milletin neye muhtaç olduğunu anlamıştı... Ne işlemeli, işi nereden tutmalı, sönmüş kalpleri ne ile yandırmalı, basireti örtmüş perdeleri ne ile kaldırmalı, gaflet sahrasında serilip kalmış koca bir milleti ne ile ayağa kaldırmalı gibi suâllerle hayli zaman uğraşmış ve bunların cevaplarını da aşağı yukarı bulmuştu”.

Gaspıralı İsmail Bey, Rusların hem Osmanlı Türkleri'ne, hem de Türkistan Türkleri'ne karşı uyguladığı siyâseti, yetişme yıllarında merak, heyecan ve endişe ile tâkip edip öğrenmişti. Bilhassa Türkistan Türkleri'ne karşı tatbik edilen başarısız ve kötü idâreye, isyan edecek derecede infial duymakta idi. Fakat, mensup olduğu insanlara reva görülen bu kötü ve haksız idâreyi nasıl değiştirebilecekti? Meşrû zeminlerde, yâni kanunlar çerçevesinde kalarak yapacağı mücâdelenin esaslarını uzun uzun düşünen Gaspıralı İsmail Bey, sonunda, harekete geçmeye karar verdi. Bir defa, Ruslar'ın, bütün iddialarına ve sözde uğraşmalarına rağmen, Türkler'e medeniyet götürüyoruz sözlerinin gerçekte alâkası olmadığı, Türkler'e, Rus kanunlarının tanıdığı hakların verilmediği bütün delilleri ile ortada idi. Gaspıralı, Rus kanunlarının izin verdiği nispete hâdiseleri ele alıp halli için Rus hükûmet makamlarına başvurmağa karar verdi. Petersburg'a giderek Rus hükûmeti'ne müracaatta bulundu. Fakat ricaları, bâzı Rus aydınları tarafından sempati ile karşılanmasına rağmen, Rus makamları hiçbir müspet cevap vermedi.

Gaspıralı, böyle bir mücâdele için gerekli bilgiye ve tecrübeye sâhip idi. O, bu tecrübeyi, 1878 - 1882 arasında Bahçesaray Belediye Reislîği'ni yaptığı devirde, bilhassa iktisadî ve içtimâî meselelerle hasır neşir olarak kazanmıştı. Milletın mutlaka cehaletten kurtulması gerektiğini anlayan İsmail Bey, bunun için de, bir taraftan hızla modern okullar açmanın, diğer taraftan da neşiyat yaparak, bilhassa gazeteler çıkararak, halkı aydınlatmanın zarûretini anlatmıştı. Tekrar Petersburg yollarına düşen Gaspıralı, meramını ve ricasını Rus hükûmetine yeniden iletmiş ise de, mazlum milletlerin uyanmasını istemeyen Çarlık Rusyası bu ricaları yeniden reddetmişti.

Rusların gerekçe göstermeden İsmail Bey'in kanûni yollarla yaptığı müracaatları reddetmesi, O'nu yıldırmanın, bilâkis daha da mücâdeleci bir havaya sokmuştur. Nitekim, O, 1881 Şubat'ından itibaren "Genç Molla" müstear adı ile, Akmesid'de çıkan mahallî "Tavrida" gazetesinde "Rusya Müslümanları" başlıklı bir seri makaleler yazarak Rus idâresinde yaşayan Türkler'in haklarını açıkça ve cesurca savunmaya başlamıştır. "Rus hâkimiyetinin medeniyet ve maarif getirmediyini ve bu hâkimiyetin

Türk-Tatar kavimlerine maddî menfaatler veremediği gibi taze ve yeni bir hayat vermek kaabiliyetinde de olmadığını" söyleyen Gaspıralı, yazısına şöyle devam etmiştir: "Rusya'da yaşayan Müslümanlar'ı Ruslaştırarak vâhid bir Rus milleti meydana getirmenin mümkün olmadığını hem Ruslar hem de bizim münevverimiz anlamış bulunmaktadır. Bu durumda yapılacak iş, Türk kavimlerine eğitim ve öğretim sâhasında gerekli kolaylığı göstermek ve onların kendi kültürleri dâhilinde yetişmelerine müsaade etmektir. Bunun için gerekli matbuatı da vermelidir. Gazete çıkarmamıza izin vermelidir..." Fakat çok geçmeden, bu hususlarda halkına önderlik yapması gerektiğini anlayan İsmail Bey, Rus hükûmetine gazete ve dergi çıkarabilmek için yaptığı müracaatları inatla tâkip etmeğe başladı. Sonunda, Rus hükûmeti, neşriyat için O'nun bu ısrarlı ve meşrû isteklerine daha fazla hayır diyemedi.

Gaspıralı İsmail Bey'in, "Rusya Müslümanları" adlı yazısı hem Türk aydınları, hem de Rus idârecileri arasında büyük yankılar yapmıştı. O'nun bu yazılarını heyecanla tâkip edenlerden biri de Kazan'lı Akçoralar âlesinden İsfendiyar Bey'in kızı Zühre Hanım idi. 1882 sonbaharında tanışıp evlenen bu iki genç için hayat ve mücâdele daha mutlu ve ma'nâlı bir hâle gelmiştir. Zira, Zühre Hanım, Gaspıralı için yalnız bir hayat arkadaşı değil, aynı zamanda bir fikir ve mücadele arkadaşı olmuştur.

Şurasını da belirtmeliyim ki, Rus hükûmeti, Gaspıralı'nın ısrarlı ricalarına dayanamayıp, onun daha önce birkaç mahallî mecmuayı çıkarmasına izin vermişti. Bunların başında 8 Mayıs 1881'de çıkardığı "Tonguç" ile 5 Ağustos 1882'de çıkardığı "Mir'at-ı Cedid" geliyordu. Fakat, bunlar İsmail Bey'i hiçbir zaman tatmin etmemişti. Bunun için, ısrarla bir gazete çıkarma müsaadesi istemişti. Sonunda İsmail Bey, emeline kavuşmuş ve Rus hükûmeti şartlı olarak kendisine Bahçesaray'da bir gazete çıkarma izni vermiştir. İsmail Bey, çıkardığı Türkçe gazetenin Rusça tercümesini de aynı zamanda çıkarmak mecburiyetinde idi. Bu şekilde Rus hükûmeti, onun gazetesi vasıtasıyla ne yapmak istediğini, Türkler arasında yaymağa çalıştığı fikirleri tâkip etme imkânı bulacaktı.

Fakat, daha işin başlangıcında, Gaspıralı, bâzı sürprizlerle karşı karşıya kaldı. Maddî imkânları bir gazete çıkarmağa yetmiyordu. İşte, o'na bu sıkıntılı günlerinde yardım eden kişinin hanımı Zühre Hatun olduğunu görüyoruz. Gazetenin kurulmasında kendi mücevheratını satarak yardım ettiği gibi, bidayette gazetenin kâğıtlarının hazırlanmasında ve abone adreslerinin yazılarak gönderilmesinde de bizzat çalışmıştır. Ayrıca, gazete çıkardığı için kendisine karşı yönelen menfi hareketlere karşı

metanetle karşı koymasında Gaspıralı'nın dâima en büyük destekçisi olmuştur. Kısac abu büyük Gaspıralı'yı yaratan ve onu başarıdan başarıya koşturan en büyük kuvvet ve asıl kadın, yâni Zühre Hanım olmuştur.

Nihayet, gerekli hazırlıklarını tamamlayan Gaspıralı İsmail Bey, 10 Nisan 1883'de kendi fikirleriyle birlikte şöhretini de dalga dalga bütün Türk-İslâm dünyasına yayacak olan "TERCÜMAN" gazetesini neşretmeye başladı. Gazetenin basımı başlangıçta ancak ibtidai usûllerle mümkün oluyordu. Fakat azimkâr Gaspıralı, yukarıda işaret ettiğim gibi vefakâr eşinin de desteği ile, bu sıkıntıların yenmesini bilmiş ve Tercüman'ı Rusya'da yaşayan bütün Türk topluluklarının kulağı, kalbi ve di-mağı hâline getirmiştir.

Daha önce "Rusya Müslümanları" makalesinde iletmek istediği mesajı daha etraflı ve sistemli bir şeklide Tercüman'da işlemeye başlayan Gaspıralı, başlangıçta Türkler arasında değişik tepkilerin uyanmasına sebep olmuştur. O'nun, bilhassa eğitim sâhasında ileri sürdüğü fikirler Türkler'in aydın kesiminde büyük heyecana, mutaassıp çevrelerde ise infiâle sebep oluyordu. Yazılarında, Türkler'in, bir taraftan modern eğitim usûllerini benimserken, diğer taraftan da medreselerin eski usûl tedrisâtında ıslahat yapmak mecburiyetinde olduğunu anlatan Gaspıralı İsmail Bey, kurtuluşun ancak böyle mümkün olabileceğini söylüyordu. Bu ise, mutaassıp çevrelerin büyük tepkisine sebep oluyordu. Nitekim, bu mutassıp insanlardan birkaç tanesi kendisini öldürmeye dahi teşebbüs etmişlerdi. Bunlardan biri de Kazan ulemâsından Gilman Kerim Bey idi. Gilman Bey'in oğlu Fatih Kerim, babasının bu mutaassıp tutumuna dayanamayıp Kazan'dan ayrılmıştı. Orenburg'da Tercüman'ı örnek alarak çıkarılan "VAKİT" gazetesinde başmuharrirlik yapıyor ve aynı zamanda İsmail Bey'in fikirlerini büyük bir hayranlıkla tâkip edip yayıyordu. Bir gün elinde "Tercüman" gazetesini okurken babası, bu gazete vasıtasıyla Gaspıralı yeni fikirlerini yayıyor ve benim oğlum da onun peşinden gidiyor diye oğlunu öldürmeye karar vermiştir. Fakat, asıl kabahatlinin oğlu değil, Gaspıralı olduğuna hükmederek, onun "katlini vacip" telâkki etmiş ve bu maksatla Bahçesaray'a kadar gitmiştir. Taassubuna rağmen akıllı bir zat olan Gilman Kerim, İsmail Bey'le çok heyecanlı ve şiddetli münakaşalarda bulunmuştur. Fakat Gaspıralı İsmail Bey'in ihtiyatlı ve akıllı sözleriyle iknâ olan Gilman Kerim Bey, tamâmiyle Gaspıralı taraf-dârı olarak memleketine dönmüş ve hattâ oğlu Fatih Kerim Bey'in tahsilini tamamlaması ve Türklüğe hizmet etmesi için İstanbul'a göndermeye karar vermiştir.

İşte bu vaziyette buunan bir Müslüman topluluğu ile, tamâmiyle düşmanca davranan bir Rus idâresi arasında, İsmail Bey, bir nevi Türk Rönesansı diyebileceğimiz yenilik hareketleri için, tek başına başlattığı mücâdelesini sağlam seviyesi, yüksek azim ve sebatı, yılmadan ve korkmadan devam ettirdiği çalışması ve bütün bunları tamâmiyle kanunlar çerçevesinde, yâni meşrû zeminlerde, yapması sayesinde tuttuğu yolda başarıyla ilerleyecektir. Gaspıralı'nın, "Dilde, Fikirde ve İşde Birlik" parolasıyla başlattığı bu mücâdelede ilk gerçekleştirmek istediği husus, Türkler'in, cehâletten kurtulmaları için, eğitim hayatının ıslâhı olacaktır.

Gaspıralı İsmail Bey'in, Tercüman vasıtasıyla eğitim reformunu hızlandırmasında en büyük âmillerden biri de Nikolay İlminskiy adında bir Rus profesörünün, Rus Eğitim Bakanlığı'nı da iknâ ederek, yaptığı faaliyetler idi. 1552'de Rus işgâline uğrayan Kazan'da XIX. asrın başlarında bir Üniversite kurulmuştu. Nikolay İlminskiy, bu üniversitede Türk lehçeleri ve ilâhiyet üzerinde çalışan bir profesördü. Müfrit bir Pan-Slavist ve koyu bir Rus milliyetçisi olan V.V. Grigorev'in tesirinde kalan bu profesör, ilmi hüviyetini bırakarak tam bir Rus şovenisti gibi hareket etmeye başlamıştı. İlminskiy'e göre, Rusya idâresinde yaşayan Rus olmayan milletleri Rus'laştırmannın bir tek yolu vardı: Rus dilinin ve Hristiyanlığın (bilhassa Ortodoksluğun) öğretilmesi, Bu düşüncelerini Rus Eğitim Bakanlığı'na da kabul ettiren İlminskiy, önce Kazan bölgesinde yaşayan Türkler arasında bunu tatbik etmeye başlamıştır. Bâzen bir Rus dili hocası, Bâzen de bir Ortodoks papazı gibi çalışan bu zat, Rus dilini ve kültürünü ve bilhassa Ortodoksluğu Müslüman ahâliye öğretmeye çalışmıştır. İlminskiy'nin bu çalışmalarını benimseyen Rus hükûmeti, bu eğitim şeklinin kısa zamanda bütün Türkistan illerinde de tatbik edilmesini istemiştir.

Fakat, Rus hükûmetinin bu cür'etkâr siyâseti çok geçmeden Müslüman Türk toplulukları arasında huzursuzluklara sebep olmuştur. Fakat, o bunlara aldırılmamıştır. Ne zaman ki, Gaspıralı İsmail Bey bu işin öncülüğünü yapmaya başlamış, o zaman İlminskiy, haşin ve sert bir tavra bürünmüştür. İsmail Bey'in, Tercüman gazetesi vasıtasıyla müslümanlar arasında hem birlik, ve hem de yenileşme hususunda yaydığı fikirler, İlminskiy'i son derece huzursuz etmiştir. Müslümanlar'ın uyanmalarına yardım edecek her türlü yazının Tercüman gazetesinde basılmaması için için elinden gelen her türlü engellemeyi yapmıştır. Yakın dostu ve 1880-1905 arasında Rus Ortodoks Kilisesi'nin başkanı olan K.P. Pobedonostsev'e yazdığı bir mektupta Gaspıralı ve Tercüman hakkında şöyle diyordu: "Gaspıralı'nın bir tek gayesi var: Rusya idâresinde yaşayan milyonlarca

Müslümanı birleştirmek, modern eğitimle ve Avrupa medeniyetinin imkânları ile daha kuvvetli hâle getirmek ve İstanbul'un bu hususta desteğini sağlamak. Bu, bizim yaptıklarımıza ve yapmak istediklerimize ters düştüğü gibi, Rus Ortodoksluğu için de büyük tehlike teşkil edecektir. Bunun için, Gaspıralı'nın ve gazetesinin susturulması gerek. Bunu temin için mutlaka hükümet ricalî ile görüşmelisin ve gerekeni yaptırmalısın". Ayrıca, İlminskiy, Gaspıralı'nın "müşterek bir Türk-Tatar dili siyasetini" kendisinin teklif ettiği "her bir boy için boy şivesinin ana dil olarak müslüman topluluklarına kabul ettirilmesi" tezini de zedelediğini, işlemez hâle getirdiğini gördükçe, İsmail Bey'e ve onun fikirlerini yaydığı Tercüman gazetesine iyice düşman hâle gelmeye başlamıştır.

Fakat, yukarıda da belirttiğim gibi, Gaspıralı İsmail Bey, sağlam seviyesi, yüksek azim ve sebatı, yılmadan ve korkmadan devam ettirdiği çalışmalarını ile, bütün bunları tamamiyle kanunlar çerçevesinde, yâni meşrû zeminlerde yapması sayesinde tuttuğu yolda başarıyla ilerleyecektir.

Gaspıralı İsmail Bey, gazetesi Tercüman ile verdiği asıl mücadelesinin güzel meyvelerini hayatı esnasında gören bahtiyâr insanlardan biri olmuştur. Nitekim, gazetesi Tercüman, Kazan'dan İstanbul'a, Balkanlar'dan Türkistan illerine kadar uzanan Müslüman Türk kitleleri arasında en çok okunan ve rağbet edilen gazete olmuştur. 1890'lı ve 1900'lü yıllarda sadece İstanbul'da 5 ilâ 6 bin arasında satan tek gazete hâline gelmişti. Gaspıralı'nın yazıları diğer Türk illerinde çıkan ve Tercüman'ı örnek alan gazetelerde 1914'te vefâtına kadar devamlı olarak ictibas edilirdi.

Gaspıralı'nın tesiri ile Rusya Türkleri arasında yetişen şu önemli şahısları ve çıkardıkları gazeteleri de zikretmek istiyorum: Ahmed Ağaoğlu, Hüseyin-zâde Ali, Yusuf Akçura, Mirza Fetih Ali Ahundof, Ziyaeddin Fahreddin, Hasan Sabri Ayvazov, Hasan Bey Melikov, Yusuf Bey Vezirov, Fatih Kerimov, MusaCarullah, Ali Barûdî, Sadri Maksûdî, Ali Merdan Topçubaşı, Ayaz İshakî ve daha başka pek çok muharrir ve idealistler İsmail Bey'den feyiz alan insanlardır.

-900'de çıkan "Burhan-i Terakkî" ve "Hamiyet" gazeteleri Astrahan'da yaşayan Müslümanlar'ın hayatında büyük bir hâdise olmuştur.

1903'de Kazan'da çıkan "Kazan Muhbiri", "Yıldız" ve "Tan" gazeteleri,

1900'lü yıllarda Azerbaycan'da çıkan "Füyûzat" ve "Hoca Nasreddin",

"Şelâle" mecmûası, "Hayat", "İkbâl", "Terakkî", "Hakikat" ve "Sadâ-yı Hak" gazeteleri,

1903'de Orenburg'da çıkan "Hayat", "Vakit" ve "Bürhan-i Terakkî", "Ural". "Ülfet" ve "Tan Yıldızı" gazeteleri,

1903'de Ufa'da çıkarılan "Âlem-i İslâm" gazetesi, ile

1914-1915 senelerinde Orenburg'da çıkan "Kazak", Ufa'da çıkan "Turmuş", Bakû'da çıkan "Mektep" ve "İrşâd", ve İdil-Ural Türkleri'nin çıkardığı "Kayaş" gazetesi İsmail Bey'in ve Tercüman'ın yolunda gitmeye çalışan önemli neşir organları olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- M. Saray, Türkistan Türkleri, İstanbul, 1984.
M. Saray, Rus İşgaline karşı Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, İstanbul, 1984.
M. Saray, Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Dünyasındaki Eğitim Reformu, (basılmakta).
M.N. Dellorman, Meşrutiyetten Önce Balkan Türkleri ve Türk Gazeteciliği İstanbul, 1940.
C. Seydahmet (Kırimer), Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul, 1934.
M. Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, İstanbul, 1980.
E. Hayit, Türkistan Çin ile Rusya Arasında, İstanbul, 1975.
V. Bartholr, "Mir İslama" Nr. 1 1912).
A. Vambery, Western Culture in Eastern Lands, New York, 1906.
A. Bennigsen ve C. Lemerrier-Quelquejav, İslam in the Soviet Union, New York, 1967.
A.Z.V. Togan, Bugünkü Türki (Türkistan ve Yakın Tarihi), İstanbul, 1942-1947.
A. Caferoğlu, İsmail Gaspıralı, İstanbul, 1964.
R.A. Pierce, Russian Central Asia, 2867-1917, Berkeley, 1960.
E.E. Bacon, Central Asians Under Russian Rule, New York, 1966.

IRAK TÜRKLERİ SEMPOZYUMU

Prof. Dr. Şakir AKÇA
Gazi Üniversitesi Rektörü

Medeniyetin gelişmesi, nüfus patlaması, inanç sistemleri ve ekonomik gerekçelere dayalı çekişmelerin artmasıyla birlikte insanlık camiasının gündemindeki birinci sırayı "insan hakları" konusu almıştır. Büyük devletler ve gelişmiş cemiyetler tarafından benimsenen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Helsinki Nihai Senedi'nin temelindeki hedef "insanca yaşama hakkı" nı teminat altına almaktır.

Acak süper güçlerin bir çok konuda olduğu gibi bu konuyu da kendi çıkarları doğrultusunda yorumladıklarını, hattâ çifte standarda bağladıklarını muhtelif vesilerle görmüş bulunmaktayız.

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve paylaşılması sırasında insan hakları evrensel beyannamesi hükümlerini öne sürenler, Kırım Türkleri'nin asimilasyonunu görmezlikten gelmişlerdir. Güney Afrika'daki ırkçı politikayı kınamak ve durdurmak için ambargo yoluna başvuranlarla, Kıbrıs'taki Türk katliamını örtbas etmek ya da meşru saymak isteyenler aynı zihniyetin temsilcileri ve takipçileridir. Hâdisenin en hazin ve dehşet verici yanı; yarım asır boyunca eksik eğitimle yetiştirilen ve bu çerçevede şartlandırılan Türk insanının, Vietnam halkına ağıtlar düzerken, kendi soydaşlarının dağınıklığına, parçalanmışlığına ve ızdıraplarına göz yumuşu, kulak tıkayıdır. Fakat gelişmeler ve hâdiseler göstermiştir ki, dış Türkler'den bahseden herkesi Turancılıkla suçlamak, dünya Türkleri arasında zaman içinde kültür bağlarının kopmasına yol açacak bir tutumda ısrar etmek, ne Türkiye'nin ne de Dünya Türklüğü'nün herhangi bir meselesine çözüm teşkil etmemektedir. Tam tersine, sessiz ve sahipsiz kalan Türk toplulukları milletlerarası anlaşmalarla tanınmış bulunan en tabii ve insanî haklarından yoksun bırakılmışlar; çoğu yerde ana dillerini öğrenmeleri ve konuşmaları dahi yasaklanmak suretiyle millî kültür kökerinden koparılacak ve uzaklaştırılmak istenmişlerdir.

Millî birer müessese ve ilim kuruluşları olan üniversitelerin temel görevlerinden birisi, Millî kültürü devam ettirmek, geliştirmek ve gele-

cek nesillere aktarmaktır. Türk üniversitelerinin bu vazifelerini sadece Türkiye Türklüğü'nün değil Dünya Türklüğü'nün kapsamına alacak genişlikte yerine getirmeleri, millî bir görev olduğu kadar milletlerarası anlaşmalar çerçevesinde de tabii bir haktır. Zira, 1975 yılında imzalanan Helsinki Nihai Senedi, her ülkenin, azınlık hak ve hukukunu tanıması ilkesini getirmekte; milletlere, kendi sınırları dışında kalan soydaşlarıyla ilgilenme hak ve yetkisini vermektedir.

Türk kültür mirasının geçmişi, bekası ve geleceği şüphesiz ki herkesten çok Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Ulu Önder Atatürk Dil Encümeni'ni ve Tarih Encümeni'ni bu sebeple kurmuş, Türkoloji Enstitüsü'nün kurulması için de Ord. Prof. Fuad Köprülü'ye bizzat tâlimât vermiştir. Bir araştırmadan öğrendiğimize göre; Atatürk bir ilim adamımızla yaptığı bir sohbet, Türkiye sınırları dışında kalan soydaşlarımızın kültürleriyle ilgilenmenin şart olduğunu şöyle anlatmaktadır :

"Dil, inanç, tarih ve kültür birer köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil, gelenek, görenek ve tarih bakımından çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi?.. Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur... Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz; çünkü bağımsız olan biziz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli... Tarih, folklor ve kültür bağlarını bizim kurmamız lâzım.. Bütün bunları kim yapacak..? Elbette biz.. Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor.. Dilimizi, onun diline yaklaştırmaya ve böylece birbirimizi daha kolay anlar hale gelmeye çalışıyoruz" (1).

Atatürk bu kültürel faaliyetin, özellikle komşu ülkelerce yanlış anlaşılması için de şu önemli açıklamayı eklemiştir :

"Bu yaptıklarımız hiç bir millete düşmanlık değildir. Barıştan yanayız; barıştan yana kalacağız" (2).

Ulu Önder'in işaret ettiği bu noktadan hareketle Üniversitemiz bugün, ilim zihniyeti, milletlerarası hukuk ve millî kültür politikamızın yüklediği bir görevi yerine getirmek, Dünya Türklüğü'nün bir parçası olan Irak Türkleri'nin geçmişteki ve günümüzdeki durumuna, Büyük Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi çerçevesinde ışık tutmak üzere Irak Türkleri Sempozyumu'nu düzenlemiş bulunmaktadır.

Eski bir Kerkük hoyratında son yüzyıldaki halini :

(1) (2) İsmet Bozdağ, Atatürk'ten Geleceğe Bakışlar, Tercüman, 12.11.1986.

"Güle naz
 "Bülbül eyler güle naz
 "Girdim dost bahçesine
 "Ağlayan çok gülen az"

mısralarıyla ifâde eden Irak Türklüğü'nün tarihi, muhteşem ve kadim Türk Tarihi'nin şerefli bir bölümüdür.

Irak'taki Türk varlığını 9. y.y.'in ortalarına kadar götürmek mümkündür. 835 yılında Abbasî Halifesi olan Mu'tasım'ın muhafız birliği Türkler'den müteşekkildir. Zaman içinde devlet idâresine hâkim ilan Türkler'den tarih, "Etrâku Bağdat" yâni "Bağdat Türkleri" diye bahsetmektedir.

Daha sonraki yüzyıllarda bölgeye gelen Oğuzlar (Selçuklu dönemindeki adıyla Türkmenler) Musul, Kerkük, Erbil, Altun Köprü, Köysancak, Tâvuk ve Şehrizör yörelerini yurt tutmuşlar, 150 yıllık Selçuklu, 450 yıllık Osmanlı hâkimiyeti döneminde bütünüyle Irak'a hâkim olmuşlardır. Bu hâkimiyet 1918 yılında sona ermiştir.

Irak'taki Türk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Türk bölgesi olan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de Irak Türkü'nün ifâdesiyle "ağlayan çok, gülen az" olmuştur ve gülen Türk'e düşman unsurlardır.

Mondros mütârekesini tâkiben Musul, Kerkük ve Süleymaniye, İngilizler tarafından işâl edilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi "Misâk-i Millî" sınırları içinde olan Musul ve Kerkük'ün işgâlini kabul etmemiştir. Ancak, petrol hesapları Türk'ün hak ve hukukuna üstün tutulmuş, 1926 yılında Musul ve Kerkük Milletler Cemiyeti'nde ağır basan İngiltere'ye, dolayısıyla onun yönetimindeki Irak'a terkedilmiştir. 1953 ve 1970 yıllarında Türkler'e karşı yürütülen katliamlar, Irak Türk'ünün yakın tarihteki kara günleridir.

Bugün bölgedeki sıcak savaş ve petrol rezervleri sebebiyle Kerkük ve Musul, yeni pazarlıkların, yeni hesapların odak noktasını teşkil etmekte. Türk milleti burada yaşayan soydaşlarının varlığına, dirlik ve düzenliğine, müşterek tarihî ve kültürel bağlarına sahip çıkmak; bu bağları kuvvetlendirerek sürdürmek hususunda hassâsiyet gösterme noktasındadır.

Bu inanç ve anlayışla düzenlediğimiz Semyozyumun, Türk milletine hayırlı olmasını diliyor, değerli bildirileriyle katılanlara teşekkür ediyorum.

VEKİL GİDER BEKİR KALIR

Muhtar TEVFİKOĞLU

Birkaç zamandır hemen hemen her gün öğleleri yemekhanede görüdüğüm yabancı adamın kim olduğunu pek merak ettiğim halde ayıp olur diye kimselere soramıyordum. Hanj adamın hâl ü tavrı, kılığı kıyafeti de merak uyandırmıyacak gibi değildi. Bunaltıcı temmuz sıcağında kışlık koyu lâcivert elbisesi, boncuk boncuk terlediği halde en üst düğmesini bile hiçbir zaman açmadığı beyaz firenk gömleği, düğümünü azıcık olsun gevşetmediği siyah kravatıyla bir masada yalnız başına oturup yemeğini yiyor, kalkacağına yakın dudakları arasına bir Bafra sigarası ilâştirdikten sonra garsonun gelip yakmasını bekliyordu. Hele o yüksekten bakışları... Arada bir, mânâlı gülümseyişlerle etrafı süzüşleri... Bu adam mutlaka çok önemli bir kişi olmalıydı, ama kim?

Türlü ihtimaller geçiyordu aklımdan, fakat hiçbirine de "budur" diyemiyordum.

"Acaba bir arkadaşımızın misafiri mi?" diye düşündüm. Yok, bu çok uzak bir ihtimaldi. Öyle olsa yemekhaneye tek başına gelebilir miydi? Zaten, hastanemizde misafir ağırlama âdeti yoktu. Pek nâdiren, dışardan ziyaretimize gelen bir akrabamızı veya bir dostumuzu yemeğe alıkoymak mecburiyetinde kalsak bile, onu hemen diğer arkadaşlarımızla da tanıştırır ve hep birlikte yemekhaneye girerdik. Bu da zaten bir defaya mahsustu.

"Yeni tâyin edilmiş bir meslektaşımız" desem, olamazdı. Çünkü bundan akabinde haberimiz olur, derhal kendisiyle tanışır, hoş geldiniz derdik. Kaldı ki o da, kliniğe adımını atar atmaz hastane kıyafetine bürünür, ifil ifil beyaz gömleği ile rahatça aramıza karışırdı.

"Yoksa müfettiş mi?" dedim kendi kendime. Fakat, bu da mümkün değildi. Zira müfettişler umumiyetle kendilerine ayrılan odada yemek yerler, olsa olsa bir defa Başhekim'le beraber yemeğe gelirlerdi. O zaman da —Allah vermesin— tetanoz hastalığına tutulmuş gibi parmak uçlarından boyun ve yüz adalelerine kadar bütün beden kasılmış olarak

bir robot hissizliği, bir ölü sessizliği içinde çarçabuk yemeklerini yiyip ayrılırlardı. Masadan masaya gülümsemek şöyle dursun, bizimle göz göze gelmemek için âdetâ gayret sarfederlerdi. Kimbilir, belki de vazife ciddiyeti bunu gerektiriyordu! Hayır, bu adamda müfettiş hâli yoktu. O halde?

Daha fazla dayanamadım; bir gün, o çıktıktan sonra, sigarasını yakan müstahdemi çağırıp usulca sordum: "Kim bu adam?"

"Vallahi bilmiyorum efendim dedi. Galiba Bakanlık'ta büyük bir memur. Yaz tatilini geçirmek için Ankara'dan gelmiş. Başhekim beyin müsaadesiyle hastanede kalıyor."

Muamma az çok çözülmüştü. Demek ki Bakanlık'ta ileri gelen bir bürokrat. Fakat, acaba hangisi? Müsteşar bey değil, onu tanıyorum. Başyardımcısı da değil, onu da tanıyorum. Ama belki diğer yardımcılarından biri. Belki de tanımadığım bir Genel Müdür... Her neyse, anlaşılın yüksek bir makam sâhibi, hatırı sayılır bir kişi... Eh, adamcağız bütün sene çalışmış, yazın azıcık nefes almak hakkı değil mi? On - on beş gün dinlenmek için İstanbul'a gelmiş, deniz havası alacak, bir yılın yorgunluğunu üzerinden atacak. Eğer burada kalabileceği bir yer yoksa ne yapsın zavallı? Otele mi gitsin? Üçüncü sınıf bir otel bile dünyanın parası... O masrafa dayanılır mı hiç? Hadi kırıp sarıp herşeyi göze aldı diyelim, bakalım otelde rahat edebilecek mi? Bereket, Başhekimimiz yoldan izden anlayan adamdı. Mevsim dolayısıyla o günlerde hastane pek öyle kalabalık da değil. Hazır boş bir odamız da var; tek yataklı, banyolu, konforlu. Üç öğün yemek, tam pansiyon... Varsın bir iki hafta misafirimiz olsun. İnsanlık öldü mü? Yap iyiliği at denize... Allah var ya, Başhekim bu türlü incelikleri her zaman düşünürdü.

Çok geçmeden bu hatırlı misafirle biz de tanıştık ve hemen canciğer ahabap olduk. O gün klinikte işlerim uzadığı için yemekhaneye biraz geç gelmiştim. Baktım bütün masalar dolu; mecburen onun yanına oturdum. Pek memnun oldu. Zaten yalnızlıktan sıkıldığı, konuşacak adam aradığı her hâlimden belliydi. Geldiğinden beri sağına soluna gülümseyerek bakması bile aslında arkadaş edinmek gayretinden başka bir şey değildi. Hemen açıkladı da: "Yabancılık çok zor dedi, çekilir şey değil... Aynı câmiaya mensubuz ama burada henüz kimseyi tanımıyorum. Ben zaten oldum olası yalnızlıktan hoşlanmam, ahabaplığı severim. Çevrem de oldukça geniştir."

"Nerede bulunuyorsunuz efendim?" dedim.